

**TURKISTON MUXTORIYATI G'OYASINING
SHAKLLANISHI****Boboyev Doniyor Haydaraliyevich****Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar
universiteti o'qituvchisi****ФОРМИРОВАНИЕ ИДЕИ АВТОНОМИИ
ТУРКЕСТАНА****Бобоев Дониёр Хайдаралиевич****Преподаватель Ташкентского международного
университета финансового менеджмента и технологий****FORMATION OF THE IDEA OF AUTONOMY IN
TURKESTAN****Boboyev Doniyor Haydaraliyevich****Teacher of Tashkent International Financial Management and
Technologies University**

Tel.: +998970509198

e-mail:

boboyevdoniyor24@gmail.com

Orcid: 0009-0001-1597-3345

Annotatsiya: Turkiston Muxtoriyati konsepsiyasi XX asr boshlarida Rossiya imperiyasining tanazzulga uchrashi natijasida yuzaga kelgan siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar va O'rta Osiyo bo'ylab millatchilik harakatining kuchayishi fonida paydo bo'ldi. Ushbu maqola Turkiston Muxtoriyati g'oyasining shakllanishi va evolyutsiyasini ko'rib chiqadi, uni shakllantirgan asosiy intellektual, madaniy va siyosiy ta'sirlarni o'rganadi. Unda turkiy ziyolilarning o'rni, 1917-yilgi rus inqilobining ta'siri, o'z-o'zini boshqarish intilishlarini kuchaytirishda panislom va panturkistik mafkuralarning ta'siri haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Turkiston muxtoriyati, O'rta Osiyo, Rossiya imperiyasi, Muvaqqat hukumat, Davlat dumasi, millatchilik, o'zini-o'zi boshqarish, 1917-yil rus inqilobi, mustamlakachilik boshqaruvi, mustaqillik harakatlari.

Аннотация: Концепция Туркестанской автономии возникла в начале XXго века на фоне политических и социальных преобразований, вызванных упадком Российской империи и ростом националистических движений по всей Средней Азии. В этой статье рассматривается формирование и эволюция идеи Туркестанской автономии, исследуются ключевые интеллектуальные, культурные и политические влияния, которые ее сформировали. В ней обсуждается роль тюркских интеллектуалов, влияние русской революции 1917 года и влияние панисламистских и пантюркистских идеологий на развитие стремлений к самоуправлению.

Ключевые слова: Автономия Туркестана, Средняя Азия, Российская империя, Временное правительство, Государственная дума, национализм, самоуправление, русская революция 1917 года, колониальное правление, движения за независимость.

Abstract: The concept of Turkestan Autonomy emerged in the early XX th century, amid the political and social transformations brought about by the decline of the Russian Empire and the rise of nationalist movements across Central Asia. This article examines the formation and evolution of the idea of Turkestan Autonomy, exploring the key intellectual, cultural, and political influences that shaped it. It discusses the role of Turkic intellectuals, the impact of the 1917 Russian Revolution, and the influence of pan-Islamic and pan-Turkic ideologies in fostering aspirations for self-governance.

Key words: Turkestan autonomy, Central Asia, Russian Empire, Provisional Government, State Duma, nationalism, self-government, Russian Revolution of 1917, colonial rule, independence movements.

KIRISH(BВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION).

Turkiston Muxtoriyati tushunchasi O'rtasi Osiyodagi notinch davrda Rossiya imperiyasi siyosati va inqilobiy o'zgarishlar natijasida yuzaga kelgan siyosiy, madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarning qo'shilishi natijasida vujudga keldi. XX asr boshlariga kelib Rossiya Turkistoni ham rus mustamlakachilik ambitsiyalari, ham mahalliy o'zini o'zi boshqarish intilishlari uchun markazga aylandi. Chor hukmronligi davrida hokimiyatning markazlashuvi Turkistondagi an'anaviy tuzilmalarni izdan chiqardi, mintaqada muxtoriyat uchun kurashni kuchaytirdi va turli millatchilik harakatlarining kuchayishiga turtki berdi. "Sho'roi-islomiya", "jadidlar" va boshqa mintaqaviy tashkilotlar kabi asosiy guruhlar rus va islom ta'sirining murakkab chorhasidan o'tishni maqsad qilgan madaniy va siyosiy islohotlarning ko'zga ko'ringan tarafdorlari sifatida maydonga chiqdilar [2].

1917-yil mart oyidan Turkistonda yangi jamiyat kurtaklarini shakllantirish uchun harakat boshlanib ketgan edi. Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotida o'lka muxtoriyati faoliyatini tashkil etish asosiy masala bo'lib qoldi. Turkistonga muxtoriyat maqomini berish g'oyasi nafaqat demokratik ziyolilar va taraqqiyparvarlar orasida, hatto oddiy odamlar orasida ham ancha ommalashgan bo'lib, barchaning tilida faqat muxtoriyat so'zi yangragan [1].

"Muxtoriyat" atamasi arabcha so'z bo'lib, o'zbekchada u ixtiyori o'zida ma'nosini anglatadi. Muxtoriyat so'zi ruscha "avtonomiya" so'zi bilan bir xil ma'noda qo'llanmasligi kerak. "O'zbek tili izohli lug'ati"da muxtoriyat so'ziga quyidagicha ta'rif beriladi: "Konstitutsiyaviy huquqda biron-bir hududning unga konsitutsiya yo'l qo'ygan chegaralarida davlat hokimiyatini mustaqil amalga oshirish huquqi"[4].

1917-yilda yuzaga kelgan, tarkibiga mensheviklar, eserlar, bolsheviklar, shuningdek Muvaqqat hukumat a'zolari xam kirgan ishchi va soldat deputatlari Soveti o'zi bayon etgan dasturiy ko'rsatmalariga zid ravishda Turkiston xalqlarining o'z taqdirini o'zi belgilashga qarshi chiqdi, imperiyachilik siyosatining davom etishini yoqladi [1].

1917-yil fevral inqilobi bu millatchilik intilishlarini tezlashtirdi, chunki Muvaqqat hukumat davridagi islohotlar butun imperiya bo'ylab siyosiy safarbarlikni rag'batlantirdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД /

MATERIALS AND METHODS).

O'zbekistonda so'nggi 30 yildan ortiq vaqt mobaynida Turkiston Muxtoriyati hukumatining tarixi hamda muxtoriyatchilik, jadidchilik va iqtisodchilik harakatlari haqida ko'plab tarixiy tadqiqotlar yaratildi. Bu tadqiqotlarda 1917-yili Turkistonda yuz bergan muhim siyosiy o'zgarishlar, o'lka xalqlarining muxtoriyat uchun kurashi, Rossiyada yuz bergan Fevral inqilobi va Oktyabr tontarishining mintaqah xalqlari hayotiga ta'siri va oqibatlari, Turkistondagi milliy siyosiy partiyalar va tashkilotlar faoliyati, Toshkentda bolsheviklar va so'l eserlar tomonidan sovet hokimiyatining majburan o'rnatilishi, Qo'qon shahrida o'tkazilgan Butunturkiston musulmonlarining favqulodda IV qurultoyida Turkiston Muxtoriyati tashkil qilinishi va so'ngra butun Turkistonda mintaqasida ko'tarilgan umumxalq milliy ozodlik qurolli kurashi-istiqlolchilik harakati tarixi batafsil tadqiq etildi. O'zbekistonda tarixchi olimlaridan Ravshan Abdullayev, Ra'no Rajapova, Marat Xasanov Turkiston Muxtoriyati hamda 1917-yili Turkistondagi milliy siyosiy partiyalar faoliyati haqida hali sovet rejimi mavjud bo'lgan davr – XX asr 80-yillari oxirlarida dastlabki maqolalarni e'lon qilishdi [2]. Xususan, professor Saidakbar A'zamxo'jayevning [1] doktorlik dissertatsiyasi hamda o'zbek va rus tillarida e'lon qilingan maxsus monografiyasi Turkiston Muxtoriyati hukumatining faoliyatiga bag'ishlangan.

O'zbekiston mustaqilligini qo'lga kiritgan keyingi davrlarda bu mavzuni o'rganish, tadqiq qilishga ko'pgina tarixchi olimlarimiz qo'l urishdi. Keyingi davrdagi adabiyotlarga to'xtaladigan bo'lsak 2000-yilda A.Mingarov milliy matbuotda Turkistondagi milliy ozodlik harakatining yoritilishi mavzusida, 2010-yilda S.Madiyarov Turkiston Muxtoriyati tarixshunosligi mavzusida nomzodlik dissertatsiyalarini himoya qildi. Bundan tashqari mustaqillik yillarida mavzuga oid ilmiy adabiyot, tadqiqot va maqolalar nashr etilgan. O'zbekiston davlat mustaqilligiga erishgandan keyin S.Axmedov, N.Abduazizova, M.Xudoyqulov, K.Vohidova, B.Do'stqorayev, B.Babadjonov va boshqa olimlarning tadqiqotlarida ushbu mavzu o'z ifodasini topgan [3]. Tarixshunosligimizda monografiya mavzusining ayrim jihatlari yoritilganki, zotan, Turkistonning XX asr boshlaridagi ijtimoiy, diniy-ma'rifiy hayotni isloh etish tarixchilarni doimiy ravishda o'ziga jalb qilib kelgan [3].

Keyingi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, muxtoriyat harakati mahalliy va tashqi tazyiqlar ta'sirida shakllangan, Turkistonni Rossiya ta'siri ostidagi boshqa hududlardan ajratib turuvchi iqtisodiy va ijtimoiy omillarga alohida e'tibor berilgan. Jumladan, tadqiqotchilar rus ko'chmanchilari va mahalliy turkistonliklar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlar millatchilik tuyg'ularini kuchaytirganini ta'kidlaydilar.

MUHOKAMA(OBSUZJDENIJE/DISCUSSION)

Turkiston Muxtoriyati harakati murakkab va notinch siyosiy manzarada o'zini o'zi boshqarishga intilib, muhim yutuqlarga erishdi va og'ir qiyinchiliklarga duch keldi. Turkiston muxtoriyati 1917-yilda qisqa vaqt ichida tashkil etilganidan so'ng, ilg'or, ammo qiyin siyosiy qadamlar bilan ajralib turdi. Harakat Markaziy Osiyo musulmonlarining demokratik davlat barpo etishga bo'lgan ilk urinishlaridan biri, Qo'qon shahrida parlament tuzilmasi bo'lgan dunyoviy hukumatni shakllantirishni o'z ichiga olgan.

Tadqiqot ishida bolsheviklarning mahalliy xalqlarning o'z taqdirini o'zi belgilashi huquqini inkor etgan holda hokimiyatni yakka holda qo'lga kiritishi mahalliy tashkilotning qattiq qarshiligiga duch kelganligi, "Markaziy Sho'roi Islomiya" tashabbusi bilan 1917-yil 26-noyabrda Turkiston o'lkasi musulmonlarining IV qurultoyi "Turkiston muxtoriyati" tuzish to'g'risida qaror qabul qilganligi, Turkiston o'lkasida yashovchi barcha millatlarning o'z taqdirini o'zi hal qilishi huquqi belgilanib, Turkistonning Rossiya federativ-demokratik respublikasi tarkibidagi hududiy muxtor respublika deb e'lon qilinganligi, o'lkani boshqarish va uning tuzilishi bo'yicha takliflar ilgari surilganligi qayd etilgan [2].

Turkiston harakati dastlab dunyoviy qonunlarni saqlagan holda musulmon qadriyatlarini birinchi o'ringa qo'ygan mahalliy hokimiyatni tashkil etish maqsadi tufayli qo'llab-quvvatlandi. Biroq muxtoriyatning saqlanib qolishi, birinchi navbatda, mintaqaviy harakatni O'rta Osiyo ustidan Sovet nazoratiga qarshi kurash deb hisoblagan bolsheviklar tomonidan bevosita tahdidlarga duch keldi. Bu to'qnashuv 1918-yil boshida Qo'qon hukumatining parchalanishiga olib keldi, o'shanda sovet qo'shinlari mahalliy qo'shinlar ustidan g'alaba qozonib, tinch aholining katta talofatlariga olib keldi.

NATIJALAR (PEZULTATY/RESULTS)

Turkiston muxtoriyat harakatining muhokamasi XX asr boshlarida O'rta Osiyoga ta'sir qilgan mintaqaviy

o'z taqdirini o'zi belgilash dinamikasi, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar va mafkuraviy keskinliklar haqida tushuncha beradi. Markaziy Osiyodagi musulmonlar o'rtasidagi islohotchilik harakati – jadidchilik ta'sirida bo'lgan Turkiston Muxtoriyati harakati yetakchilari ham siyosiy vakillik, ham madaniy huquqlarga intilib, ta'lim va iqtisodiy modernizatsiyani o'zlashtirgan holda islomiy qadriyatlarni saqlaydigan jamiyatni tasavvur qildilar. Turkistonning muxtoriyat intilishlariga sovetlarning javobi tez va bukilmas edi. Sovetlar avtonomiya harakatini potensial beqarorlashtiruvchi deb baholab, ma'muriy qayta qurish va iqtisodiy integratsiyani o'z ichiga olgan markazlashtirish siyosatini amalga oshirishga intilib, mintaqaning o'zini o'zi boshqarish harakatlariga putur yetkazdi.

XULOSA (ZAKLYUCHENIJE / CONCLUSION)

Turkiston Muxtoriyatining tashkil topishi Markaziy Osiyo tarixida imperator nazorati qilashi va Sovet hokimiyatining paydo bo'lishi sharoitida mintaqaning siyosiy o'z taqdirini o'zi belgilashga qaratilgan dastlabki sa'y-harakatlarini ko'rsatuvchi hal qiluvchi lahza bo'lib qolmoqda. Bu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, muxtoriyat harakati nafaqat siyosiy suverenitetga intilish, balki jadidchilik g'oyalari kuchli ta'sir ko'rsatgan madaniy-ma'rifiy islohotga qaratilgan ulkan istiqbolni ham ifodalagan. Garchi Turkiston muxtoriyati qisqa umr ko'rgan bo'lsa-da, O'rta Osiyoda alohida siyosiy o'ziga xoslik mavjudligini ta'kidladi – bu g'oya mahalliy qadriyatlar va islom madaniyati negizlariga asoslangan. Ushbu tarixiy davrni tushunish mahalliy g'urur va global o'zaro bog'liqlik bilan ajralib turadigan davrda Markaziy Osiyoda avtonomiya, o'zlikni anglash va o'zini o'zi boshqarish uchun davom etayotgan kurashlari haqida qimmatli tushuncha beradi.

Adabiyotlar ro'yxati (Использованная литература / References)

1. Rajabov Q. Turkiston Muxtoriyati vazirlari hamda Milliy majlis a'zolari hayoti va taqdiri. – Toshkent: Bodomzor Invest, 2021. – B. 14-36.
2. Rajabov Q. Turkiston Muxtoriyati tarixi. – Toshkent: Fan, 2023. – B. 8-20.
3. Al-Isloh jurnali. – Toshkent: O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, 2021. – B. 6-13.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. Besh jild. Ikkinchi jild. – Toshkent: Davlat nashriyoti, 2006. – B.657.